

• М Е М У А Р И Т А Щ О Д Е Н Н И К И •

В О Л О Д И М И Р
Ф І Л Е Н К О

*Партитура
рЕволюції*

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЗАПИС І УПОРЯДКУВАННЯ
ОЛЕКСАНДРА ЗІНЧЕНКА

Харків
«Фоліо»
2021

Один з тих, хто творив українську історію

Мені водночас і легко, і дуже відповідально писати передмову до цієї книги.

Легко, бо мене з автором пов'язує більш як тридцять років спільної політичної боротьби та особистої дружби. З того самого дня, 15 травня 1990 року, коли ми цілком випадково, а може і не випадково, перетнулися в кулуарах Верховної Ради (тоді ще УРСР) при прийнятті присяги народного депутата України і по сьогоднішній день ми є політичними однодумцями і найближчими друзями. Сподіваюся, так буде доти, доки ми житимемо на цьому світі.

Наші політичні розбіжності на ці тридцять буремних років можна порахувати на пальцях однієї руки, хоча гарячих дискусій і суперечок було тисячі. А особистих суперечностей, як мені здається, не було взагалі.

Відповідально, оскільки перечитавши щойно надрукований текст і занурившись у драматичну і захопливу подорож-спогад про відновлення Української держави і перші десятиліття її становлення,

хочеться у цьому короткому тексті сказати найголовніше, найважливіше.

Історію творять особистості, їхня воля і їхні вчинки. Володимир Філенко прийшов в українську політику зі сходу України, з Харківщини. Звідти, де голод, комунізм і русифікація позначилися на психології людей чи не найбільше. І виявився одним з найбільш видатних політичних діячів новітнього українського національного відродження. Практично всі, підкреслюю, ВСІ вузлові, переломні події української історії починаючи з 1990 року відбувалися за його активної, а місцями вирішальної участі.

Звідки це взялося? Як вдалося зберегти в жахливих умовах ХХ століття ці українські гени та український характер і так яскраво проявити їх у переломну добу української історії? Відповідь на ці питання читач знайде на сторінках цієї книги, написаної живою, динамічною і захопливою мовою.

Зізнаюся, мені самому при прочитанні цієї книги перехоплювало подих і в уяві миттєво зринали яскраві спогади про найголовніші політичні події, учасниками і творцями яких волею долі нам довелося бути. Ми прийшли в політику з різних кінців України: Філенко — з Слобожанщини я — з Галичини. Різниця між нами у віці — трохи більше ніж десять років. Його батько після закінчення II світової війни був посланий воювати проти УПА, а мій дід і вся наша велика родина були по цю сторону барикад. А ми зішлись практично з першої зустрічі, можна сказати з першого погляду. Я думаю, наше політичне побратимство та наша дружба на

якомусь незбагненному і символічному рівні відобразила прагнення українців до єдності і соборності.

Хочу відзначити, що у своїх оцінках подій і головних дійових осіб на сторінках цієї книги автор виявився цілком чесним і відвертим, а тонка іронія і тільки одному Філенку властивий гумор додає до написаного унікальний колорит та яскраві тони. Автор має на це повне право. Тому, я дуже рекомендую всім, хто хоче зрозуміти внутрішню суть і привідні механізми української політики з кінця 80-тих років минулого століття і по сьогоднішній день, прочитати цю книгу. Особливо настійно я рекомендую її прочитати тим, хто хоче займатися політичною діяльністю. Тут ви отримаєте відповідь на запитання, що таке справжня політика, на відміну від тих ерзаців і фальшивок, які так часто сьогодні нам пробують видавати за політику.

Найбільш цінним в цьому плані я вважаю роздуми автора про оптимальну модель державного ладу для України, якими власне завершується увесь твір. Це й не дивно. Викладаючи свій погляд на цю тему, Володимир Філенко по суті узагальнив свій власний досвід і підвів підсумок своєї практичної діяльності. Він написав і передав майбутнім поколінням свої, вистраждані багатьма роками боротьби, переконання.

Ця книга виходить у тридцяту річницю проголошення української Незалежності. Можна подивитися на написане як на підведення певного підсумку пройденого шляху, а можна як на запрошення написати нову сторінку української історії.

Про автора можна з повним правом сказати – він був одним з тих, хто писав і творив історію власними руками, у часи, коли провидіння покликало його до цього. Він не був глядачем, а безпосереднім учасником і співтворцем подій, звершень і перемог нашої, такої непередбачуваної, сучасної дійсності. Про нього без усякої компліментарності можна сказати: Філенко прийшов у політику з чистими помислами, не маючи за мету здобути статки чи славу, а маючи місію спробувати змінити на краще життя людей і країни на переломі епох. Можу стверджувати, ця робота була ним виконана на відмінно.

Тому так легко й невимушено читається ця книга. Тому такими переконливими і правдивими виглядають оцінки і висновки, які в ній зроблені.

Сподіваюся, що читач отримає подібні враження, перегорнувши останню сторінку цієї неймовірно цікавої оповіді.

Тарас Стецьків

Розділ 1

Як я проголошував Незалежність

Три сценарії. — Несчасна Одетта та «смертельна небезпека над Батьківщиною». — Зірки на погонах. — Неправильний переворот. — Кравчук велить спати. — Броунівський рух перед надзвичайною сесією. — Розкол в Народній Раді. — Ідея пакетного голосування. — Загроза дефенстрації. — Зорі стали. — Неочікувані експромти.

24 серпня 1991 року парламент міг не проголосити незалежність України.

Ранок почався сумбурно. Народна Рада — парламентська опозиція до комуністичної більшості — опинилася в стані турбулентності. Розкол демократичної опозиції спричинило питання: чи спочатку незалежність, а потім декомунізація, чи навпаки? І це створювало три можливих сценарії.

Перший: проголосити незалежність негайно, але з рук комуністів.

Другий сценарій: спочатку заборонити компартію, а потім голосувати незалежність. Але цей сценарій містив загрозу, що комуністи не проголосують тоді ані за заборону своєї партії, ані за

незалежність. І саме це створило розкол серед демократично налаштованої меншості.

Мені видавалося, що був можливий і третій сценарій: бо перед будинком Верховної Ради хвилювалося море людей. У будь-який момент ці хвилі могли перетворитися на цунамі народного гніву, якщо в стінах парламенту «щось піде не так». Тобто засідання могло затягнутися далеко за північ, мати не один «підхід» до голосування, але під таким тиском комуністична більшість могла б проголосувати пакетом: і за заборону власної партії, і за Незалежність. І саме тому ввечері того дня я проголосував саме так, як проголосував.

Але усе за порядком.

За кілька днів до проголошення незалежності мене розбудив дзвінок. Телефонуює Валерій Хмелько, соціолог, колега, соратник, вчитель, співголова нашої Партії демократичного відродження України. І коротко переповідає ранкові новини: про Горбачова, про «ГКЧП¹» та введення надзвичайного стану. Це був ранок 19 серпня 1991 року.

Вмикаю телевізор: там нескінченно страждає нещасна Одетта і загальний настрої такий, ніби дійсно щось велике померло. Такий настрої у телевізорі зазвичай транслювали, коли помирав хтось із видатних діячів Комуністичної партії та Радянського уряду. Музика Чайковського стала класи-

¹ ГКЧП (*рос.* Государственный комитет по чрезвычайному положению) — самопроголошений Державний комітет з надзвичайного стану, який намагався усунути від влади президента СРСР Михайла Горбачова в серпні 1991 року (спроба державного перевороту в СРСР, серпневий путч).

кою похоронного жанру та постійним музичним супроводом до «перегонів на лафетах». Саме так тоді в народі назвали ситуацію, коли протягом досить короткого часу до Кремлівської стіни привезли підряд трьох генсеків: Брежнєва, Андропова, Черненко.

І ось знову в ефірі звучить Чайковський і диктори заупокійним голосом читають звернення Державного комітету з надзвичайного стану: «Співвітчизники! Громадяни Радянського Союзу! У тяжку, критичну для долі Вітчизни й наших народів годину звертаємося до вас! Над нашою великою Батьківщиною нависла смертельна небезпека!..» А ще — указ Янаєва: «У зв'язку із неможливістю за станом здоров'я виконання Горбачовим Михайлом Сергійовичем своїх обов'язків Президента СРСР вступив у виконання обов'язків Президента СРСР з 19 серпня 1991 року». На тлі драматизму музики з «Лебединого озера» решта оголошених «ГКЧП» тез звучали як погрози.

Не можу сказати, що я геть не злякався. Але це був не переляк, не страх: з'явилися інші почуття. Можливо, нескромно це казати, але це було почуття, яке виникає у чоловіка в моменти небезпеки: ти йдеш назустріч цій небезпеці, і ти готовий зустріти її, якою б вона не була. Була тривога за найближчих, за родину, тривога за друзів, тривога за державу врешті-решт. Було зрозуміло, що це — серйозно. Ми ж вже пройшли значний шлях у Верховній Раді. Ми прийняли Декларацію про державний суверенітет. Ми вже були досить войовничо налаштовані проти підписання нового Союзного договору. Ми

були налаштовані на перспективу проголошення незалежності. І перша реакція: ці події є загрозою саме цьому, загрозою нашій суверенності й демократичним перспективам.

Потім були страшніші моменти. Але спочатку страху не було. Була тривога.

Що робити? Треба радитися. Я швидко обдзвонив, кого міг. Зателефонував Гриньову. Володимир Борисович як заступник голови Верховної Ради України був тоді на пряму в контакті із Хасбулатовим, головою російського парламенту. Дзвонив Володимир Лисенку, лідеру російської Республіканської партії. Намагався додзвонитися до голови Народної ради Ігоря Юхновського. Почав продзвонювати членів Народної ради...

А мобільних телефонів тоді не було. Усі телефони — стаціонарні. Хтось вдома, а хтось на дачі, хтось ще спить, хтось вийшов у парк на зарядку. Не можу сказати, що цей «обдзвін» вдалим був: літо, серпень, пора відпусток.

Виникла ідея, що треба збиратися. Де збиратися? У Верховній Раді? Але перепустку для «не депутатів» туди було складніше зробити. І тоді домовилися, що збираємося в Будинку письменників, на Банковій, 2.

Дійшли не всі запрошені. Хтось не встигав доїхати. Хтось перелякався дужче, ніж насправді міг налякати перебіг подій того серпневого ранку.

Як перший заступник голови Народної ради, я — «старший на господарстві», якщо суто номенклатурно на це подивитися. І ця позиція давала якийсь там лідерський обов'язок брати ініціативу

на себе. Може, чоловік тридцять-сорок зібралоя того ранку в Спільці письменників. Юхновського нема, він у Львові. З «Червоної Рути», з Запоріжжя встигли долетіти Левко Лук'яненко та Вячеслав Чорновіл. У повітрі — питання як у Герцена з Чернишевським: «Хто винуватий?» та «Що робити?»

Ми не дуже багато часу мали з самого ранку. Зробили перерву й пішли до Кравчука до Верховної Ради. Є таке слово «товклися». І ось ми цілий день «товклися» туди-сюди між кабінетом Кравчука, Будинком письменників та до людей на Майдан.

Леонід Макарович був дуже знервований. Це було помітно. Я припускаю, що він знав трохи більше, ніж ми. І тому мав більше підстав бути знервованим. На нього впала величезна відповідальність: він — перша особа в державі. Що в цій ситуації робити — це і питання історичного вибору, й історичної місії. Добре, коли людина перебуває у відповідний час на відповідному місці. Кравчук був у відповідний час у відповідному місці. Щобільше: без особистої позиції Кравчука ситуація і в Україні, і в цілому Союзі могла піти іншою траєкторією.

Нумо спробуємо уявити, що Кравчук приймає позицію «ГКЧП» — і нам би далі не було про що говорити: жодної незалежності не було б, була б радикальна зміна історичної перспективи. Найоптимістичнішим сценарієм в цьому випадку могло бути те, що проголошення незалежності було б відкладено. Не забуваймо, що в парламенті — комуністична більшість. І вони могли б у ці перші дні проголосувати за все що завгодно на підтримку «ГКЧП». І якби Кравчук зайняв таку угодовську до Москви,

ЗМІСТ

ОДИН З ТИХ, ХТО ТВОРИВ УКРАЇНСЬКУ ІСТОРІЮ (Т. Стецьків)	3
Розділ 1 ЯК Я ПРОГОЛОШУВАВ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ	7
Розділ 2 ЯК Я СТАВ ДЕПУТАТОМ І ЩО З ТОГО ВИЙШЛО	34
Розділ 3 ЯК ШЕЛУДЬКІВКА ЗРОБИЛА МЕНЕ АНТИКОМУНІСТОМ	100
Розділ 4 ЩОСЬ ПІШЛО НЕ ТАК	130
Розділ 5 ЯК МИ ПРИДУМАЛИ ПОМАРАНЧЕВУ РЕВОЛЮЦІЮ	168
Розділ 6 АБО ПОРОЗУМІЄМОСЯ, АБО ВТРАТИМО ДЕРЖАВУ	266
Замість післямови РЕЦЕПТИ УКРАЇНСЬКОГО ЩАСТЯ	332
Подяки і перепросини	346